

De persistentie van verzuiling op microniveau in Vlaanderen. Een analyse van surveydata over lidmaatschap, zuilintegratie, stemgedrag en maatschappelijke houdingen

Marc HOOGHE

Postdoctoraal onderzoeker Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen
Deeltijds gastdocent Vrije Universiteit Brussel

I. Inleiding

Het verenigingsleven in Vlaanderen wordt traditioneel beschreven als zijnde sterk verzuild¹. Onder verzuiling verstaan we in eerste instantie de koppeling van domeinspecifieke middenveldorganisaties aan een bepaalde politieke partij of levensbeschouwing. Hellemans ontwikkelt in dit verband volgende definitie: "Een zuil is een ideologisch en subcultureel geïntegreerd netwerk van meerdere, domeinspecifieke, met een representatiemonopolie uitgeruste organisaties, waaronder een politieke netwerkpartij"². Binnen de sociologische literatuur worden de afgelopen jaren echter bedenkingen geopperd ten aanzien van dit vanzelfsprekende beschrijvingsmodel. Daarbij overheerst de consensus dat er, zeker in de periode sinds 1960, fundamentele veranderingen zijn opgetreden binnen het verzuilingslandschap³. De discussie draait echter rond de vraag of, ondanks deze verschuivingen, de term "verzuiling" nog adequaat kan worden toegepast voor de beschrijving van het politieke en maatschappelijke leven in ons land. Het debat werd vooral aangezwengeld door het boek *De verzuiling voorbij* van Luc Huyse. Huyse stelt dat de verschillende zuilen niet langer beantwoorden aan reële ideologische tegenstellingen, maar zijn verworden tot pure machtsinstrumenten: "Is er nog verzuiling? Mijn antwoord is dat wat men meestal met de term zuilen aanduidt na 1960 buiten het definitie minimum gevallen is. De grondslag is niet meer levensbeschouwelijk te noemen en ook het streven naar isolement is fel verzwakt. Wat dan nog als verzuiling verschijnt, is van een andere orde én in vele betekenissen problematischer."⁴ Voor Huyse is het zelfgekozen isolement op basis van levensbeschouwelijke opties zowat het basiskarakter van de verzuiling, en hij ziet hierin een sterke verzwakking optreden: "De automatische koppeling tussen partij, vakbond en ziekenfonds is, zo te zien voor velen geen evidentie meer. (...) Is het onvoorzichtig om, bij wijze van besluit, te schrijven

1 L. APOSTEL & M. BOTS, *Pluralisme en verdraagzaamheid*. Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen 1966; B.J. De CLERCQ, *Kritiek op de verzuiling*. Van In, Lier 1968; Structures et evolution du "monde catholique" en Belgique, *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 1967, nrs. 352-354; Structures du "monde" socialiste en Belgique et leur evolution, 1971, nrs. 570,572,577,582; L. HUYSE, *Passiviteit, pacificatie en verzuiling in de Belgische politiek*. Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen 1970; J. BILLIET, Verzuiling, ontzuiling, verzuiling in België, *Ons Erfdeel*, 17(3), 1974, 349-358; J. BILLIET, R. CREYF & K. DOBBELAERE, Secularisatie en verzuiling in de Belgische politiek, *Res Publica*, 20(3), 1978, 407-431; J. BILLIET, Verzuiling en politiek. Theoretische beschouwingen over België na 1945, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 18(1), 1982, 85-118; J. BILLIET, Verzuiling, conflictregeling en politieke besluitvorming in België, *Sociologische Gids*, 30(6), 1983, 429-446; J. BILLIET (red.), *Tussen bescherming en verovering. Sociologen en historici over zuilvorming*. Universitaire Pers, Leuven 1988; S. HEL-

dat de gescheiden werelden bijna verdwenen zijn? Ik denk van niet." ⁵ De levensbeschouwelijke diversiteit, die geacht wordt tot uiting te komen in het verzuiilde systeem, bestaat volgens Huyse niet langer. De zuilelites hanteren nog wel een bepaald discours om het bestaan van hun concern te legitimeren, maar in werkelijkheid heeft de keuze van zuilorganisaties nauwelijks nog iets met ideologische verschillen te maken, stelt hij: "Zo blijkt het niet ongebruikelijk te zijn dat mensen een school, een ziekenhuis, een vakbond in de eerste plaats kiezen omwille van de kwaliteit van de service die er geboden wordt." ⁶ De stellingen van Huyse hebben een vinnig debat losgeweekt, waarin vooral Leuvense sociologen en politologen zich hebben geprofileerd.

In zijn doctoraat over zuilen en modernisering stelt Staf Hellemans dat de zuilen geconfronteerd worden met een dissociatieproces, waardoor niet alleen de band tussen de diverse zuilorganisaties losser wordt, maar ook de band tussen leden en organisaties. Dit proces belet niet dat de 'neo-zuilen' een opmerkelijke stabiliteit vertonen in ons land ⁷. Ook Rudi Laermans schrijft dat de hoogdagen van het verzuilingsfenomeen nu wel achter de rug liggen. Volgens Laermans zal een zich verderderzettende individualiseringtendens leiden tot desintegratie van de zuilen: "De 'geïndividualiseerde kiezer' vormt zich daarentegen een eigen mening over het politieke bedrijf en beslist op basis daarvan welke partij zijn stem 'verdient' (uiteraard kan hij ook blanco stemmen). Net als op andere levenster-

---

LEMANS, Verzuiling en ontzuiling van de katholieke zuil in België en Nederland, *Sociologische Gids*, 35(1), 1988, 45-56; S. HELLEMANS, *Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800*. Universitaire Pers, Leuven 1990; J. ELLEMERS, Pillarization as a Process of Modernization?, *Acta Politica*, 19(1), 1984, 129-144; E. WITTE, De specificiteit van het 'verzuilingsproces' langs vrijzinnige zijde. De inbreng van de historische dimensie, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 13(1), 1982, 23-58; M. Van HAEGENDOREN & L. VANDENHOVE, *Het verdriet van Vlaanderen? Over de macht van de katholieke zuil*. Standaard, Antwerpen 1985; M. Van HAEGENDOREN & L. VANDENHOVE, Morfologie van de socialistische zuil, *De Nieuwe Maand*, 26(10), 1983, 640-675; M. Van HAEGENDOREN & L. VANDENHOVE, Le monde catholique flamand, *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 1985, n° 1070, 1080-1081, 1084-1085.

2 S. HELLEMANS, o.c., p. 25.

3 J. ART, Van "klerikalisme" naar "katholieke zuil" of van "régime clérical" naar "CVP-staat", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 13(1), 1982, 1-22; J. BILLIET & K. DOBBELAERE, Naar een desinstitutionalisering van de katholieke zuil?, *Tijdschrift voor Sociologie*, 7(1-2), 1986, 129-164; R. LAERMANS, Van verzuild volk naar ontzuild individu, *De Gids op maatschappelijk gebied*, 81(2), 1990, 125-147; K. DOBBELAERE, De katholieke zuil nu: desintegratie en integratie, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 13(1), 1982, 119-160; K. DOBBELAERE, Katholicisme à la carte, *Ons Erfdeel*, 31(5), 1989, 681-690; R. LAERMANS, *In de greep van "de moderne tijd". Modernisering en verzuiling*. Garant, Leuven 1992; S. WALGRAVE, *Tussen loyaliteit en selectiviteit*. Garant, Leuven 1995; P. Van AELST & S. WALGRAVE, Voorbij de verzuiling? Kontich twaalf jaar later: een replicatie-onderzoek naar organisatienetwerken en politieke partijen, *Tijdschrift voor Sociologie*, 19(1), 1998, 55-87. Deze literatuur wordt samengevat in J. BILLIET, De katholieke zuil in Vlaanderen. Ontwikkelingen in het godsdienst-sociologisch denken en onderzoek, pp. 17-39 in Id., (red.), *Tussen bescherming en verovering*. Universitaire Pers, Leuven 1988 en in J. ELLEMERS, Besprekingsartikel: studies over verzuiling, *Sociologische Gids*, 45(6), 1998, 426-439.

4 L. HUYSE, *De verzuiling voorbij*, Kritak, Leuven 1987, p. 18.

5 HUYSE, *Ibid.*, pp. 41, 43.

6 HUYSE, *Ibid.*, p. 38.

7 S. HELLEMANS, o.c., pp. 207-252.

reinen maakt hij zelf een keuze uit het politieke aanbod, zonder zich daarbij nog langer verplicht te voelen door zekere vanzelfsprekende waarden of overtuigingen⁸. In de replicatie van een netwerkstudie uit het midden van de jaren tachtig⁹, komen Van Aelst en Walgrave tot de bevinding dat, wat de overlappende bestuurslidmaatschappen betreft, de zuilorganisaties inderdaad een zeker dissociatieproces ondergaan, waarbij de afstand tussen de diverse organisaties binnen eenzelfde zuil groter wordt¹⁰.

Ondanks de grote hoeveelheid theoretische literatuur die het einde van de verzuiling voorspelt of vaststelt, beschikken we voor het ogenblik over weinig empirische gegevens waaruit moet blijken of er inderdaad nog zoiets bestaat als een "christelijk", dan wel een "socialistisch" of "liberaal" bevolkingsdeel. De studies die bestaan over de desintegratie van de zuilen hebben meestal betrekking op het mesoniveau (organisaties) of op het macroniveau (politiek systeem). Inzake de politieke besluitvorming stellen we inderdaad vast dat de levensbeschouwelijke breuklijn in dit verband sterk aan belang heeft ingeboet¹¹. Als we het verhaal over de geïndividualiseerde keuzes echter doortrekken tot op het microniveau, zou dit tot de conclusie moeten leiden dat de traditionele verzuiling niet meer bestaat. In principe zouden we dan het fenomeen moeten kennen dat bijvoorbeeld keuze van een vakbond, van een mutualiteit en het hebben van een politieke overtuiging volledig ontkoppeld zijn, en dat elk individu hierover op volstrekt autonome wijze beslist. Ook op het vlak van de houdingen en overtuigingen zou er dan, in feite, geen verschil meer mogen optreden tussen bijvoorbeeld de leden van de socialistische en die van de christelijke vakbond. De weinige onderzoeken die bestaan op microniveau tonen echter aan dat dergelijke verschillen wel nog aanwezig zijn¹². Deze studies hebben echter als nadeel dat ze berusten op een secundaire analyse van surveymateriaal, zodat ze relatief weinig gegevens ter beschikking hebben om de mate van zuilintegratie te documenteren.

In dit artikel willen we de recente theoretische literatuur van het verzuilingsdebat confronteren met survey-gegevens over de mate van zuilintegratie, en de politieke en maatschappelijke inbedding hiervan. Binnen de Vakgroep Sociologie/Onderzoekseenheid TOR van de Vrije Universiteit Brussel werd in het voorjaar van 1998 een representatieve survey rond middenveldparticipatie uitgevoerd, waarin ook deze verzuilingsaspecten werden opgenomen¹³. De survey be-

8 R. LAERMANS, *In de greep van "de moderne tijd"*, p. 81.

9 V. Van de VELDE, De netwerkanalytische benadering van lokale zuilstructuren, pp. 203-227 in BILLIET (red.), *Tussen bescherming en verovering*, o.c.

10 Van AELST & WALGRAVE, *l.c.*

11 M. HOOGHE, Van breuklijn naar craquelé. Bestaat er in Vlaanderen nog een breuklijn tussen gelovigen en niet-gelovigen? *Ons Erfdeel*, 39(4), 1996, 555-566.

12 L. VOYÉ & J. REMY, Het voortbestaan van de traditionele scheidingslijnen en hun voornaamste accentverschillen, *Tijdschrift voor Sociologie*, 7(1-2), 1986, 165-187; J. BILLIET, Het lidmaatschap van sociale organisaties en trouw stemgedrag, *Res Publica*, 37(1), 1995, 11-29.

13 Deze survey werd uitgevoerd binnen een onderzoeksovereenkomst met de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden (DWTC), in het kader van het toekomstgericht sociaal-economisch onderzoek. Promotor van dit onderzoek is prof. dr. Mark Elchardus. De auteur dankt Mark Elchardus, Staf Hellemans en de leden van de TOR-discussiegroep voor hun waardevolle opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.

stond uit face-to-face interviews van gemiddeld ongeveer één uur die, ten huize van de respondenten, werden uitgevoerd door ervaren en getrainde enquêteurs. In totaal werden hiervoor 1.341 inwoners van het Vlaams Gewest ondervraagd. De respondenten werden, op basis van een toevalssteekproef, gerecrueteerd onder de Belgische inwoners van het Vlaams Gewest, in de leeftijdscategorie 18 tot 75 jaar¹⁴. In deze survey (hierna: TOR98) werden ook diverse indicatoren opgenomen die ons toelaten na te gaan in hoeverre verzuiling op microniveau nog voorkomt bij de bevolking van het Vlaams Gewest.

Door het inbrengen van deze surveygegevens kunnen we voor het eerst een nieuw niveau aanboren in heel het verzuilingsdebat. Voor het antwoord op de vraag "bestaat verzuiling nog?", diende men zich tot nu toe vooral te baseren op "het publiek discours van de zuilelites en hun opinie-makers"¹⁵. De cruciale vraag is echter niet of de zuilelites nog een specifiek discours ontwikkelen, maar de vraag is wel of verzuiling als dusdanig nog bestaat op het veld, bij de inwoners van Vlaanderen. Op basis van de survey TOR98 kunnen we het verzuilingsdebat voor het eerst verrijken met empirische gegevens op microniveau.

Het al dan niet voorkomen van verzuiling op micro-niveau is echter niet alleen relevant voor de verzuilingsdiscussie, die over het algemeen beperkt blijft tot Nederland en Vlaanderen. Een studie van de verzuiling werpt ook een nieuw licht op de internationale discussie over de effecten van lidmaatschap van vrijwillige organisaties. Deze discussie werd nieuw leven ingeblazen door het boek van Robert Putnam over het politiek systeem in Italië. Volgens Putnam draagt een actief verenigingsleven bij tot het functioneren van de democratie: door hun lidmaatschap creëren de leden netwerken van burgerlijk engagement, versterken ze normen van wederkerigheid, en bevorderen ze een gevoel van veralgemeend vertrouwen¹⁶. Deze stelling van Putnam krijgt echter heel wat kritiek omdat hij nauwelijks enige differentiatie toelaat voor het soort vereniging waarvan men lid is. Lidmaatschap van verenigingen functioneert bij Putnam als een soort panacee-oplossing, waarbij hij aan alle soorten verenigingen, ook de pure vrijetijdsorganisaties, een democratiserend effect toeschrijft¹⁷. Putnam gaat dus voorbij aan het feit dat verenigingen een ideologie-specifiek effect kunnen hebben, en in eerste instantie functioneren als vertooggemeenschappen, waarbinnen de leden gesocialiseerd worden in de specifieke waarden die door die vereniging wor-

14 Voor de volledige technische rapportage van deze survey kunnen we verwijzen naar: M. ELCHARDUS, M. HOOGHE & W. SMITS, *Technisch Verslag bij de survey TOR98*. Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel 1998.

15 HUYSE, *De verzuiling voorbij*, p. 36.

16 R. PUTNAM, *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton 1993; PUTNAM, *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*, *Journal of Democracy*, 6(1), 1995, 65-78.

17 M. LEVI, *Social and Unsocial Capital*. A Review Essay of Robert Putnam's *Making Democracy Work*, *Politics & Society*, 24(1), 1996, 45-55; D. STOLLE & T. ROCHON, *Are All Associations Alike? Member Diversity, Associational Type, and the Creation of Social Capital*, *American Behavioral Scientist*, 42(1), 1998, 47-65; S. TARROW, *Making Social Science Work Across Space and Time*. A critical reflection on Robert Putnam's *Making Democracy Work*, *American Political Science Review*, 90(2), 1996, 389-397; M. HOOGHE, *Participatie en de vorming van sociaal kapitaal*, *Sociologische Gids*, 46(6), 1999 (ter perse).

den beleden¹⁸. We kunnen dus verwachten dat lidmaatschap niet zomaar een uniform effect heeft op de houdingen van de leden, maar dat dit effect afhankelijk zal zijn van de ideologische opties van de vereniging, wat voor de Belgische context vaak zal neerkomen op een situering binnen het zuilenlandschap.

In dit artikel confronteren we zowel het Vlaamse debat over verzuiling en het internationale debat over de effecten van lidmaatschap, met de resultaten van de survey TOR98. Op basis van deze survey kunnen we uitspraken doen over het effectief voorkomen van verzuiling op micro-niveau, m.a.w. over de mate waarin er op het vlak van organisatiekeuze een zuilcongruentie valt waar te nemen (hoofdstukken 2 en 3). Vervolgens gaan we de effecten van deze zuilintegratie na, zowel op het stemgedrag (hoofdstuk 4), als op een aantal houdingen (hoofdstuk 5).

II. Een maat voor zuilintegratie

In de survey TOR98 beschikken we over diverse vragen die ons toelaten na te gaan in hoeverre de respondenten al dan niet betrokken zijn bij een van de grote zuilen in de Vlaamse samenleving. Meer bepaald werd aan de respondenten gevraagd van welke verenigingen ze actief lid zijn, of voor welke ze zich het meest inzetten. Het betrof hier een open vraag naar de naam van deze vereniging, maar in een vervolgvraag werd ook gepeild naar de ideologische kleur van deze vereniging. De respondenten kregen daarbij de keus uit de antwoordmogelijkheden: christelijk, niet politiek of levensbeschouwelijk gebonden, pluralistisch, vrijzinnig, socialistisch, liberaal, groen, wit, vlaams-nationalistisch, of andere. Hierbij vragen we dus heel expliciet aan de respondenten dat ze zich relateren aan het bestaande zuilenlandschap.

Bij diegenen die inderdaad actief lid zijn van een vereniging wordt dezelfde vragencyclus nog eens hernomen voor de op één na belangrijkste vereniging waarvan ze lid zijn, en daarna nog eens voor de op twee na belangrijkste vereniging. Voor diegenen die actief lid zijn van tenminste drie organisaties beschikken we dus drie keer over een ideologische zelfplaatsing. Het leek ons weinig zinvol ook nog te peilen naar een vierde of vijfde lidmaatschap, gezien het feit dat het aantal respondenten dat aangeeft actief lid te zijn van drie verenigingen reeds minder dan tien percent bedraagt, en dit percentage nog verder daalt bij het bevragen van een vierde of vijfde vereniging.

Tevens werd de vraag opgenomen of de respondent lid was een politieke partij, en zo ja, om welke partij het gaat. In totaal gaf slechts 6,9 % van de respondenten aan lid te zijn van een partij, waarbij vooral CVP, SP en VLD vaak werden genoemd. Slechts enkele respondenten gaven aan lid te zijn van Agalev, het Vlaams Blok of de Volksunie.

Een andere mogelijke indicator voor zuilintegratie betreft ongetwijfeld de keuze van het ziekenfonds of de mutualiteit. Van bijna 99 procent van de respondenten weten we bij welk ziekenfonds ze aangesloten zijn. Bij een meerderheid gaat de keuze naar de christelijke mutualiteiten, gevolgd door de socialistische en de liberale landsbond. Ruim acht procent van de respondenten geeft echter

18 M. ELCHARDUS, Wordt het een leerrijke mislukking? Over vrijzinnigen en de populistische ontvoogding, pp. 69-86 in F. DEMEYERE & C. PIJPEN (red.), *Over vrijzinnigheid gesproken*. VUB Press, Brussel 1998, pp. 75-77.

aan lid te zijn van de neutrale mutualiteiten, en in Tabel I hebben we dit gelijkgesteld met een "politiek niet gebonden" lidmaatschap.

Als zesde, en laatste indicator hebben we keuze van een vakbond. Ruim 41 procent van de respondenten in het onderzoek was lid van een vakbond, waarbij het ACV en het ABVV het meest werden genoemd, terwijl het ACLVB zowat drie procent van de respondenten groepeerde.

TABEL I

Indicatoren van zuilintegratie in de survey TOR98

	Iste vereni- ging	2de vereni- ging	3de vereni- ging	partij	mutua- liteit	vak- bond
christelijk	13.8	6.5	3.1	2.8	62.8	25.1
niet gebonden	20.1	6.8	2.9	n.a.	8.6	n.a.
pluralistisch	2.8	1.2	0.4	n.a.	n.a.	n.a.
vrijzinnig	0.9	0.2	0.2	n.a.	n.a.	n.a.
socialistisch	1.4	0.5	0.2	1.7	19.0	11.8
liberaal	0.6	0.4	0.1	1.7	6.1	2.8
groen	0.3	0.3	0.1	0.3	n.a.	n.a.
wit	-	0.1	-	n.a.	n.a.	n.a.
Vlaams-nationaal	0.1	0.0	0.0	0.1	n.a.	n.a.
andere	2.8	0.6	-	0.1	1.2	1.5
weet niet/geen antw.	4.5	4.2	2.8	0.1	0.9	0.5
totaal	47.3	20.7	9.8	6.9	98.6	41.5

Percentage van de respondenten (n=1.341) dat positief antwoordt op de desbetreffende vraag. De onderste rij geeft het totaal aantal respondenten weer dat lid is van een dergelijke organisatie. Omwille van de afronding, zullen de totalen niet volledig overeenstemmen.

De gegevens in Tabel I maken duidelijk dat het construeren van een schaal voor zuilintegratie een aantal problematische aspecten bevat. Zo kunnen we op basis van onze onderzoeksgegevens niet nagaan of er zoiets bestaat als een Vlaams-nationale zuil. Weliswaar geven enkele respondenten aan dat ze lid te zijn van een Vlaams-nationalistische vereniging, en hebben we ook enkele Volksunie-leden in de survey, maar de aantallen zijn te klein om er enige analyse te kunnen op uitvoeren. Bovendien kunnen we het beeld niet volledig maken, door het feit dat er geen Vlaams-nationale vakbond bestaat. Weliswaar bestaat er een Vlaams-nationalistisch ziekenfonds, maar in de resultaten van onze bevraging komt dit niet tot uiting omdat we het mutualiteits-lidmaatschap, om redenen van overzichtelijkheid, per landsbond hebben gevraagd. De leden van het Vlaams-nationale ziekenfonds komen dus in principe terecht bij de Landsbond der Neutrale Mutualiteiten. Omwille van het beperkte aantal leden, en het beperkte aantal antwoordmogelijkheden is het ook niet echt mogelijk een 'groene' of een vrijzinnige zuil te construeren.

We kunnen echter wel de drie grote, traditionele families proberen in kaart te brengen: de christelijke, de socialistische en liberale zuil. Niet alleen gaat het om

de grootste zuilen, het zijn ook de enige drie zuilen in ons land die 'volledig' zijn uitgebouwd, inclusief een vakbond en een ziekenfonds. Hellemans stelt dan ook relatief kordaat: "België telt drie zuilen, een katholieke, een socialistische en een liberale" ¹⁹. Spreken van een Vlaams-nationalistische, een vrijzinnige of zelfs een 'groene' zuil is, gezien de zeer beperkte omvang van deze organisaties, weinig zinvol ²⁰. Voor de drie belangrijke zuilen in ons land beschikken we over voldoende respondenten die aangeven dat ze lid zijn van een organisatie die ideologisch aanleunt bij die zuil, of dat ze lid zijn van de bijhorende partij, vakbond of mutualiteit.

Ook de groep van diegenen die zeggen dat ze lid zijn van een ongebonden of een pluralistische organisatie is echter behoorlijk groot. Bovendien beschikken we in de survey ook over voldoende leden van de neutrale mutualiteiten. In principe is het mogelijk dat het hier om een soort restcategorie gaat van personen die zich niet thuis voelen in een van de grote zuilen, en daarom in allerlei kleine en/of ongebonden organisaties terecht komen. Het is echter ook mogelijk dat het hier om een bewuste keuze gaat van een groep personen, die zich duidelijk afzet tegen zuilintegratie. Om deze hypothese te kunnen toetsen, wilden we ook een poging ondernemen om een indicator voor niet-verzuiling te construeren. Het gaat dan om personen die wel maatschappelijk actief zijn, maar geen lid zijn van een zuilorganisatie. Als contrastgroep hiermee kunnen we een groep construeren die participeert in het verzuilde verenigingsleven. Deze schaal 'verzuild' is gewoon de optelsom van de schalen voor de christelijke, socialistische en liberale zuil. Een hoge score binnen deze schaal duidt er op dat de respondent sterk geïntegreerd is in een van de drie grote zuilen in ons land. Deze twee schalen ('verzuild' en 'niet-verzuild') moeten het ons mogelijk maken na te gaan of het al dan niet verzuild zijn op zich, dus los van de specifieke ideologische kleur van de organisatie, een aparte invloed heeft. Op dit niveau gaat het er niet langer om of het specifieke socialistische, christelijke of liberale karakter van de organisatie nog een invloed heeft, maar wel of we een invloed kunnen opmerken van de keuze voor verzuilde of niet-verzuilde structuren.

We komen op die manier tot de constructie van vijf schalen, waarin we respectievelijk nagaan of de respondenten al dan niet geïntegreerd zijn in de christelijke, de socialistische of de liberale zuil, dan wel in het verzuilde of niet-verzuilde verenigingsleven. Exploratief onderzoek toonde aan dat zuilintegratie niet verloopt als een verzameling concentrische cirkels: het is niet mogelijk één bepaalde organisatie aan te duiden als de 'kern' van een zuilencomplex. We zien dat er allerlei combinaties voorkomen, waarbij respondenten bijvoorbeeld wel lid zijn van de christelijke mutualiteiten, maar niet van de christelijke vakbond, en bijvoorbeeld enkel hun tweede vereniging als 'christelijk' omschrijven. Bij een dergelijke versnipperde structuur kan men best werken met een simpele somschaal. De indicator voor zuilintegratie wordt dan een somschaal, die loopt van 0 tot 6, waarbij elk lidmaatschap als één eenheid telt. De manier waarop we onze schalen voor zuilintegratie samenstellen ligt dus in het verlengde van de wijze waarop Billiet de intensiteit van de participatie aan de christelijke arbeidersbeweging probeert na te gaan, en die in essentie berust op een optelsom van congruente lidmaatschappen ²¹.

19 HELLEMANS, *Strijd om de moderniteit*, p. 26.

20 WITTE, *l.c.*; WALGRAVE, *o.c.*

21 J. BILLIET, *Lidmaatschap van sociale organisaties*, p. 22.

Bij wijze van voorbeeld: wie lid is van drie socialistische verenigingen, van de SP, van het ABVV en van de Socialistische Mutualiteiten zal een score halen van zes (of het maximum) op de schaal voor socialistische zuilintegratie. Wie enkel lid is van het ABVV, en van geen enkele andere socialistische organisatie, haalt daarentegen een score van 1. Als deze respondent ook nog lid zou zijn van de CVP, haalt hij/zij ook op de christelijke schaal een score 1, en komt de totaalscore op de schaal 'verzuild' daardoor op 2.

Op deze manier hebben we schalen geconstrueerd voor de integratie in de drie traditionele zuilen, en voor de integratie in het niet-verzuilde verenigingsleven. In Tabel II geven we de verdeling van de respondenten over de verschillende indicatoren voor zuilintegratie. Als we bijvoorbeeld de verdeling bij de christelijke zuil bekijken, zien we dat slechts 31.5 procent van de respondenten geen enkele band heeft met de christelijke zuil. Alle overigen zijn, ofwel lid van een christelijke organisatie, ofwel lid van de CVP, ofwel lid van de CM of van het ACV. De christelijke zuil is duidelijk het meest prominent aanwezig, wat ook voor een ruime verdeling van de antwoordcategorieën zorgt. Zo hebben we nog altijd 3.4 procent van de respondenten die lid zijn van vier of meer christelijke organisaties. Ook de socialistische zuil is nog behoorlijk vertegenwoordigd, maar bij de liberale zuil stellen we reeds vast dat 91.7 procent van de respondenten op geen enkele manier een band heeft met deze zuil, en dus een score van 0 haalt op deze indicator. Het niet-verzuilde verenigingsleven, daarentegen, blijkt behoorlijk wat aanhang te hebben (zie Tabel II).

TABEL II

Indicatoren van zuilintegratie in de survey TOR98

	christelijke zuil	socialistische zuil	liberale zuil	verzuild	niet-verzuilde verenigingen
Verdeling:					
0	31.5	75.8	91.7	8.0	63.9
1	36.6	15.9	5.7	42.3	26.9
2	22.5	6.8	2.3	36.5	7.2
3	6.1	1.1	0.2	8.9	1.9
4	2.5	0.1	0.1	3.0	0.1
5	0.8	0.3	0.1	1.2	.
6	0.1	-	-	0.1	-
Factoren	3.66	1.99	1.80	n.a.	1.65
	1.24	1.16	1.19		1.04
	1.04		1.02		
Cronbach's α	.86	.75	.63	n.a.	.54

Cijfers in de rij 'verdeling' slaan op het percentage respondenten (n=1341) dat een overeenkomstige score haalt op de schalen voor zuilintegratie.

Op deze indicatoren hebben we vervolgens een factoranalyse toegepast, om na te gaan in hoeverre de indicatoren voor zuilintegratie ook unidimensioneel zijn. Voor elk van de indicatoren vinden we een dominante factor, met in het geval van de christelijke zuil zelfs een eigenwaarde van 3.66. De tweede en derde factor, die we vinden bij de schalen, komen nauwelijks boven de 1 uit. We kunnen deze verzuijingsschalen dus beschouwen als unidimensioneel. Als we daarna ook de betrouwbaarheid of de interne consistentie van de schalen nagaan, blijkt ook die zeer hoog te liggen. Voor de christelijke zuil komen we zelfs aan een Cronbach's α van .86.

We kunnen hieruit besluiten dat we, door een somschaal te maken van deze zes indicatoren, een redelijk betrouwbare en unidimensionele schaal voor verzuijingsintegratie hebben geconstrueerd. Theoretisch is dit van groot belang, omdat de grote mate van unidimensionaliteit en interne consistentie van de verzuijingsschalen aantoont dat de meest extreme varianten van de verdampingstheze niet beantwoorden aan de realiteit. Als het inderdaad zo zou zijn dat de keuze van een ziekenfonds of een vakbond puur op niet-ideologische motieven berust, zouden we niet tot dergelijke sterke schalen komen. De grote mate van interne consistentie toont aan dat vakbondskeuze, partijlidmaatschap en mutualiteitkeuze blijkbaar nog steeds ideologisch congruent zijn. Wie lid is van de liberale mutualiteiten, heeft ook een heel grote kans om lid te zijn van de liberale vakbond, en niet van het ABVV of het ACV. Er is uiteraard geen sprake van een één-op-één afspiegeling. Het is zeker niet zo dat 100 % van de leden van de Christelijke Mutualiteiten voor de CVP stemt, maar de mate van zuilintegratie blijft wel een zeer sterke indicator voor politieke en ideologische opties. Uit Tabel II kunnen we afleiden dat verzuijing op micro-niveau nog steeds bestaat in Vlaanderen: de keuze van verenigingen, vakbonden, mutualiteiten en partijlidmaatschappen is overwegend ideologisch congruent. De veronderstelling dat een grote groep Vlamingen nu dermate vervreemd is van de verzuijing dat ze b.v.b. een mutualiteit of een vakbond niet langer op ideologische basis kiezen, maar op basis van andere overwegingen, blijkt in dit geval niet op te gaan. Als dit fenomeen inderdaad op grote schaal zou optreden, wordt de sterke samenhang die weerspiegeld wordt in Tabel II onverklaarbaar. Er is immers geen reden te bedenken waarom uitge-rekend leden van het ACV een meer positieve evaluatie zouden maken van de dienstverlening door de Christelijke Mutualiteiten, dan bijvoorbeeld de leden van het ABVV. De enige mogelijke verklaring voor de sterke band die we terugvinden is het feit dat de keuze van een vakbond of een mutualiteit berust op ideologische motieven, en niet alleen op een inschatting van de kwaliteit van de geleverde service.

Dit gegeven vinden we ook duidelijk terug in Tabel III, waar we kolompercentages geven voor een aantal overlappende lidmaatschappen en voor het kiesgedrag. Zo zien we dat 87 % van de ACV-leden lid is van de christelijke mutualiteit, terwijl 48 % van de ABVV-ers voor de SP stemt. Als de veronderstelling van Huyse zou opgaan, en vakbondslidmaatschap en mutualiteitkeuze vooral zouden worden ingegeven door kwaliteitscriteria, wordt dit sterk verband zo goed als onverklaarbaar.

TABEL III

Coherentie van verzuiilde lidmaatschappen en kiesgedrag (kolompercentages)

	ACV	ABVV	ACLVB
<i>Ziekenfonds:</i>			
Christelijke Mut.	86.6%	24.3%	25.3%
Socialistische Mut.	4.9%	61.2%	10.6%
Liberale Mut.	3.2%	4.0%	59.8%
Onafhankelijke Mut.	5.4%	6.4%	4.3%
Beroepsbond	0.0%	4.1%	0.0%
<i>Kiesgedrag:</i>			
CVP	47.2%	4.9%	(0.0)
SP	5.7%	48.4%	5.8%
VLD	10.2%	7.6%	46.5%
VU	11.3%	7.8%	19.6%
Agalev	12.8%	4.2%	4.1%
Vl.BI.	6.2%	16.4%	7.3%

Ook uit de somschaal 'verzuiild' (zie Tabel II) kunnen we afleiden dat verzuiiling nog bestaat op micro-niveau. Deze schaal is de optelsom van de drie ideologisch gekleurde schalen, die telkens lopen van een score 0 tot score 6. Bij de verdere analyse moeten we ons er dan ook van bewust zijn dat deze schaal 'verzuiild' zich helemaal anders gedraagt dan andere schalen: het is de optelsom van drie groepen die elkaar in feite afstoten, en weinig gemeenschappelijks hebben. Het enige gemeenschappelijke element is dat alledrie deze structuren verzuiild zijn. Opvallend is dat slechts 8 % van de respondenten "0" haalt op deze schaal, en dus op geen enkele manier verbonden is met een van de drie grote zuilen in ons land.

In de laatste kolom van Tabel II doen we ook een poging om de integratie in het niet-verzuiilde verenigingsleven in een schaal te vatten. Zoals reeds gesteld begonnen we hieraan met enige scepsis omdat het net zo goed mogelijk was dat het lidmaatschap van dergelijke organisaties eerder berust op een spijtoptie, en dus weinig interne consistentie vertoont. We zien dat die consistentie er wel degelijk is, zij het dat ze zwakker is dan bij de ideologisch coherente zuilen. Een eerste factor met een eigenwaarde van 1.65 en een Cronbach's α van .54 is eerder aan de zwakke kant, maar nog aanvaardbaar. Hieruit blijkt ook dat lidmaatschap van een neutraal ziekenfonds in het verlengde ligt van activiteiten in het pluralistische of niet-gebonden verenigingsleven. We beschikken dus ook over een instrument om de determinanten en de effecten van het niet-verzuiilde engagement in het verenigingsleven na te gaan.

III. Profiel van het zuillidmaatschap

De cijfers van de tabellen II en III tonen aan dat verzuiiling nog steeds optreedt in de Vlaamse samenleving: de keuze van verenigingen, vakbonden, politieke partij en mutualiteit blijkt een sterke zuilcongruentie te vertonen. Tevens blijken de meeschalen die we hiervoor hebben ontwikkeld behoorlijk unidimensioneel en intern consistent.

In dit hoofdstuk geven we een beschrijving van de verspreiding van de score op de diverse zuilindicatoren. We kunnen hieruit afleiden in hoeverre het al dan niet geïntegreerd zijn binnen een van de grote zuilen verspreid is onder de bevolking.

In Tabel IV geven we, verspreid over diverse achtergrondvariabelen, de gemiddelde scores weer op de verzuilingsindicatoren. Het aflezen van de tabel is relatief eenvoudig: een score van 1.08 op de schaal 'christelijk' beduidt dat de leden van deze groep gemiddeld 1,08 lidmaatschappen van christelijke verenigingen cumuleren.

Als we naar de eerste rij van Tabel IV kijken, zien we daar de populatiegemiddelden op de vijf geconstrueerde schalen. Opvallend daarbij is dat de respondenten gemiddeld 1,14 lidmaatschappen van christelijke organisaties vermelden, tegenover 0,35 van socialistische en 0,12 van liberale organisaties. We zien hier dus al duidelijk het overwicht van de christelijke zuil die, wat deze indicator betreft, ongeveer drie keer zo hoog scoort als de socialistische zuil en tien keer zo hoog als de liberale zuil. Wie spreekt over 'verzuiling' in Vlaanderen, spreekt dus nog altijd in eerste instantie over de christelijke zuil. Huyse stelt in dit verband terecht: "Mijn verhaal gaat vooral over Vlaanderen en bijgevolg over het organisatieleven dat zich met de voornaam 'katholiek' tooit. Dat is weliswaar niet het enige concern dat in politiek en sociaal Vlaanderen opereert. De andere, die zich socialistisch of liberaal noemen, zijn echter in vergelijking miniaturen"²².

Als we de verdeling per leeftijdsgroep bekijken, zien we dat voor de drie zuilen de leeftijdsindicator niet significant is. We merken echter op dat zowel de jongste als de oudste leeftijdsgroepen enigszins ondervertegenwoordigd zijn. Dit kan voor een flink stuk verklaard worden vanuit een levenscyclus-effect. Zo is het lidmaatschap van een vakbond grotendeels verbonden aan integratie op de arbeidsmarkt. Dat betekent dat we zowel bij de jongste leeftijdsgroep (nog studierend) als de oudste leeftijdsgroep (gepensioneerden) relatief minder vakbondsleden zullen aantreffen. Vooral bij de socialistische en de christelijke zuil kan het curvilineaire verband tussen integratie en leeftijd grotendeels op die manier verklaard worden.

Voor wat de indicator 'verzuilde' betreft, zien we echter wel een zwak significant verband met leeftijd. Behalve voor wat de gepensioneerden betreft (65+) zien we hier dat zuilintegratie stijgt in proportie tot de leeftijd. Bij de niet-verzuilde organisaties, daarentegen, zien we net het omgekeerde effect optreden: zij recrutereren vooral onder de jongere leeftijdsgroepen en in veel mindere mate onder de oudere respondenten. Hoewel ook bij de jongste generaties het verzuilde lidmaatschap dominant blijft ten opzichte van het niet-verzuilde lidmaatschap, zien we dat bij deze groep jongeren het niet-verzuilde verenigingsleven zich in een relatief grote aantrekkingskracht kan verheugen. Vooral de sport- en vrijetijdverenigingen, die nog slechts zelden bij een van de grote traditionele zuilen kunnen worden ondergebracht, blijken bijzonder populair bij deze leeftijdsgroep²³. De veronderstelling dat de verzuiling min of meer vanzelf zal 'uitersterven', door een vervanging van de verzuilde generaties door een nieuwe, meer ongebonden cohorte, wordt op basis van de cijfers echter niet ondersteund. Wel-

22 HUYSE, *De verzuiling voorbij*, pp. 7-8.

23 M. HOOGHE, Determinanten van participatiegedrag. *Tijdschrift voor Sociologie*, 20(3-4), 1999 (ter perse).

TABEL IV

Profiel van het zuillidmaatschap

	christelijk	socialist.	liberaal	verzuild	niet-verzuild	n
Populatie	1.14	0.35	0.12	1.60	0.48	1341
Leeftijd:						
18-24j	1.08	0.22	0.08	1.38	0.59	162
25-34j	1.10	0.40	0.08	1.58	0.47	270
35-44j	1.14	0.36	0.15	1.66	0.52	281
45-54j	1.21	0.37	0.09	1.67	0.55	240
55-64j	1.20	0.35	0.15	1.70	0.40	195
65-75j	1.12	0.31	0.15	1.57	0.30	192
sign.	ns	ns	ns	.02	.001	
Opleiding:						
Lager ond.	1.12	0.40	0.13	1.65	0.24	241
LSO: techn.	1.08	0.50	0.11	1.69	0.36	231
LSO: alg.v.	0.95	0.37	0.20	1.53	0.38	78
HSO: techn.	1.19	0.36	0.13	1.67	0.50	278
HSO: alg.v.	1.23	0.28	0.09	1.61	0.50	153
Hoger ond.	1.17	0.22	0.08	1.47	0.69	333
sign.	.000	.000	ns	ns	.000	
Geslacht:						
Vrouwen	1.14	0.29	.10	1.52	0.41	673
Mannen	1.15	0.41	.13	1.69	0.54	668
sign	ns	.001	ns	.002	.001	
Inkomen:						
< 60.000 fr/m	1.14	0.38	0.13	1.65	0.32	391
60.000-89.999	1.10	0.41	0.12	1.63	0.50	330
+90.000 fr/m	1.19	0.34	0.11	1.64	0.63	362
sign.	ns	ns	ns	ns	.000	

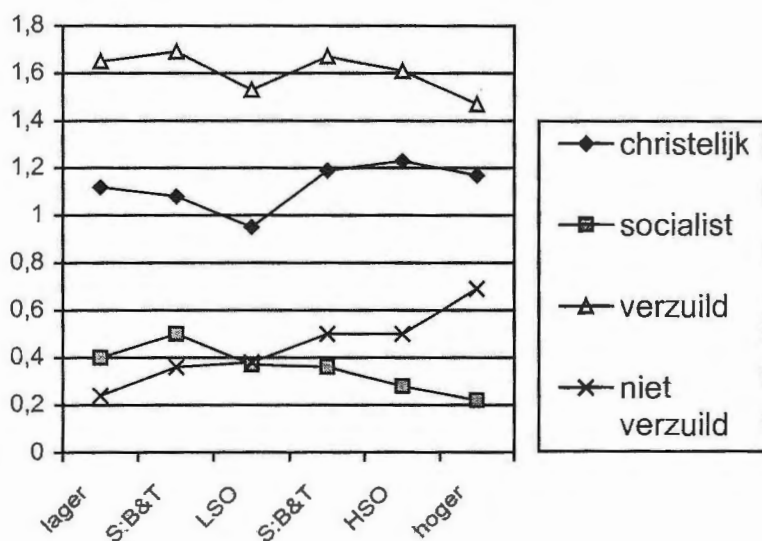
♣ Gemiddelde score op de schalen voor zuilintegratie, per leeftijd, geslacht, opleiding en inkomen.

iswaar zijn deze jongere leeftijdsgroepen significant vaker lid van niet-verzuilde organisaties, maar zij blijven dit combineren met een relatief sterke integratie in het verzuilde middenveld.

Wat het opleidingsniveau betreft, zien we dat er zowel bij de christelijke als bij de socialistische zuil sprake is van een sterk significant verband. Het is echter wel zo dat dit verband bij de twee zuilen net omgekeerd verloopt: de christelijke zuil recruteert iets meer bij de beter opgeleiden, terwijl de socialistische zuil vooral sterk staat bij diegenen die slechts weinig formele opleiding hebben genoten. Het verloop bij de liberale zuil is eerder grillig te noemen. Als we de som maken van de drie zuilen, merken we dat de tegengestelde tendensen bij de christelijke en

de socialistische zuil elkaar grotendeels uitvlakken. Dit heeft als gevolg dat het verzuilde lidmaatschap in Vlaanderen relatief evenwichtig gespreid is over de verschillende opleidingsniveau's en dat er geen sprake meer is van een significant verband. Dit is opmerkelijk omdat alle overige participatie-indicatoren waarover we beschikken wel telkens een bijzonder sterk verband met opleidingsniveau laten zien ²⁴. Het verzuilde lidmaatschap blijkt echter relatief democratisch verspreid te zijn. Dit vormt een contrast met het lidmaatschap van niet-verzuilde organisaties, dat wel sterk gecorreleerd is aan opleidingsniveau. De groep hoogst opgeleiden rapporteert hierin bijna drie keer meer lidmaatschappen dan de groep laagst opgeleiden (zie Figuur I).

FIGUUR I
Zuilintegratie per opleidingsniveau

Gemiddelde scores op de schalen voor zuilintegratie, per opleidingsniveau:

1) lager onderwijs of geen; 2) lager secundair: beroeps en technisch; 3) lager secundair: algemeen vormend; 4) hoger secundair: technisch en beroeps; 5) hoger secundair: algemeen vormend; 6) hoger onderwijs. Om redenen van overzichtelijkheid werd de liberale zuil niet opgenomen.

24 S. VERBA, K.L. SCHLOZMAN & H. BRADY, *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*. Harvard University Press, Cambridge 1995; S. BARNES, M. KAASE et al., *Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies*. Sage, Beverly Hills 1979; R. TOPE, Beyond Electoral Participation, pp. 52-91 in H.-D. KLINGEMANN & D. FUCHS (eds.), *Citizens and the State*. Oxford University Press, Oxford 1995; N. NIE, J. JUNN & K. STEHLIK-BARRY, *Education and Democratic Citizenship in America*. University of Chicago Press, Chicago 1996; M. HOOGHE, Cumulatieve participatiepatronen en de democratiserende functie van het verenigingsleven, *Sociale Wetenschappen*, 42(3), 1999, pp. 24-51.

Binnen het participatie-onderzoek zorgt ook de indicator geslacht bijna steeds voor een duidelijk onderscheid: voor zo goed als alle participatievormen stelt men vast dat de deelname van vrouwen lager ligt dan die van mannen, zij het dat deze verschillen de afgelopen decennia duidelijk kleiner zijn geworden²⁵. Voor wat de christelijke zuil betreft, zien we echter dat er geen significant verband bestaat tussen lidmaatschap en geslacht: vrouwen en mannen rapporteren precies evenveel lidmaatschappen binnen deze zuil²⁶. De overige zuilen, en de niet-verzuilde groepen, bevestigen echter het traditionele beeld: een grotere deelname van mannen dan van vrouwen. We zullen straks ingaan op wat men de christelijke paradox zou kunnen noemen: deze zuil slaagt er, veel beter dan alle andere soorten organisaties in, ook vrouwen aan te trekken. Tegelijk zullen we echter zien dat juist binnen de christelijke zuil traditionele opvattingen over genderrollen sterk verspreid zijn. Blijkbaar slaagt de christelijke zuil er in een hoge vrouwelijke participatiegraad te verzoenen met een in principe conservatieve ideologie over gendergelijkheid.

De verdeling over de inkomensklassen, ten slotte, bevestigt in grote trekken het beeld dat we reeds hadden bij de opleidingsniveau: voor wat de verzuilde organisaties betreft is er zeker geen rechtlijnig niveau, en zijn zowat alle inkomenscategorieën gelijk vertegenwoordigd. Bij de niet-verzuilde organisaties, daarentegen, is er wel sprake van een sterk significant en rechtlijnig verband: hoe hoger het inkomen, hoe hoger de score op de participatie-index.

Samenvattend bevestigt dit profiel van de zuilintegratie in elk geval de dominante positie van de christelijke zuil in het Vlaamse verenigingsleven: deze zuil is op zijn eentje goed voor ruim de helft van alle lidmaatschappen. We merken tevens op dat het publiek van de zuilen enigszins verouderd is, terwijl de niet-verzuilde groepen beduidend vaker onder jongeren recruterend. Het zuillidmaatschap blijkt zeer gelijkmatig verspreid over de verschillende opleidings- en inkomensgroepen, terwijl het niet-verzuilde lidmaatschap vooral oververtegenwoordigd is bij de hogere inkomens- en opleidingsgroepen. De christelijke zuil, ten slotte, wijkt af van alle andere soorten organisaties doordat ze er als enige in slaagt even veel vrouwen als mannen aan te trekken.

IV. Verzuiling en kiesgedrag

Volgens de traditionele omschrijving van de zuilen, zou er ook een sterk verband moeten bestaan tussen zuilintegratie en kiesgedrag. De exclusieve band met een zuil- of netwerkpartij wordt immers juist gezien als een van de constitutieve elementen van de verzuiling²⁷. Ook voor Walgrave is het bestaan van dergelijke exclusieve, formele en duurzame banden juist de reden bij uitstek om van een

25 S. VERBA, N. NIE & J. KIM, *Participation and Political Equality*. Cambridge University Press, Cambridge 1978, 234-268; P. CASTENMILLER & P. DEKKER, Politieke participatie van vrouwen en mannen in Nederland, *Acta Politica*, 22(4), 1987, 409-447; M. HOOGHE, De organisatiestructuur van de Vlaamse vrouwenbeweging, *Sociologische Gids*, 41(2), 1994, 144-161.

26 M. HOOGHE, And the wall shall never meet? Deel 2: De verhouding tussen oude en nieuwe sociale bewegingen, *Brood & Rozen. Tijdschrift voor de geschiedenis van sociale bewegingen*, 1999, 1, 7-24.

27 HELLEMANS, o.c., p. 25.

zuil te kunnen gewagen²⁸. Toch zien we dat in een deel van de recente literatuur ook het bestaan van dit verband op micro-niveau wordt ontkend. Zo stelt Laermans: "Het lidmaatschap van een of meer christelijk-katholieke organisaties vertaalt zich daarom sinds einde de jaren zestig, begin de jaren zeventig niet langer in een "automatische stem" voor de CVP"²⁹. Daar staat tegenover dat Billiet in zijn analyse van het verkiezingsonderzoek tot de conclusie komt dat er wel degelijk een sterk verband blijft bestaan tussen lidmaatschap van christelijke organisaties en een trouwe stem voor de CVP. Billiet geeft echter zelf toe dat zijn indicator voor zuilintegratie, die hij moest construeren met behulp van enkele niet speciaal voor dat doel ingezamelde variabelen, veel te wensen overlaat³⁰. Op basis van onze meer uitgebreide indicator voor zuilintegratie kunnen we nagaan in hoeverre dit verband met partijkeuze effectief nog optreedt. We doen dat in de vorm van een correlatiematrix (Tabel V), met enerzijds de mate van zuilintegratie en anderzijds de partijkeuze.

We zien in Tabel V dat er wel degelijk een sterk verband optreedt met partijkeuze. Zowel bij de christelijke, de socialistische als bij de liberale zuil is er een sterke positieve correlatie met een stem voor de ideologisch congruente partij. Die correlatie is bij de socialisten zelfs een klein beetje sterker dan bij de christenen, terwijl die zwakker uitvalt voor de liberale zuil. Bij het niet-verzuilde verenigingsleven is er slechts één significante positieve correlatie, namelijk met Agalev. Deze band blijft echter relatief zwak, en dit bevestigt de stelling van Walgrave dat er wel een zekere affiniteit is tussen het niet-verzuilde verenigingsleven, wat hem betreft dan specifiek de nieuwe sociale bewegingen, en de groene partij, maar dat deze affiniteit zich zeker niet vertaalt in de vorming van een eigen, 'groene zuil'. Een opvallende vaststelling is voorts dat de twee grootste zuilen, de christelijke en de socialistische sterk negatief met elkaar correleren. Die wederzijdse afstoting vinden we niet alleen tussen de twee indicatoren voor zuilintegratie, maar ook inzake kiesgedrag: leden van de christelijke zuil kiezen nauwelijks voor de SP, terwijl leden van de socialistische zuil totaal niet gewonnen zijn voor een CVP-stem.

In de correlatiematrix is er slechts één indicator die zich niet gedraagt zoals we zouden kunnen verwachten op basis van de verzuilingstheorie: er blijkt een zwakke, doch significante aantrekking te bestaan tussen een stem voor het Vlaams Blok en het lidmaatschap van de socialistische zuil. Deze vaststelling is opvallend, omdat het de enige keer is dat we een positief verband vinden tussen het lidmaatschap van een zuil en de keuze voor een andere partij dan de eigen zuilpartij. We komen straks nog terug op deze bevinding.

De sterke correlatiecoëfficiënten tonen reeds aan dat zuilintegratie wel degelijk een sterke ideologische component heeft. Als de keuze van een vakbond of van een mutualiteit enkel zou gebaseerd zijn op overwegingen van nabijheid of kwaliteit van de dienstverlening, is er geen dwingende reden waarom deze keuze zich ook zou vertalen in het kiesgedrag. Die vertaling blijkt echter wel degelijk op te treden.

28 S. WALGRAVE, *Tussen selectiviteit en loyautet*. Garant, Leuven 1995.

29 LAERMANS, o.c., p. 81.

30 BILLIET, *Lidmaatschap, l.c.*, p. 26.

TABEL V

Kiesgedrag en zuilintegratie (bruto-correlaties)

	christelijk	socialist.	liberaal	verzuild	niet-verz.
christelijk	1.00				
socialistisch	-.44	1.00			
liberaal	-.20	-.10	1.00		
verzuild	.70	.21	.16	1.00	
niet-verzuild	-.12	ns	ns	-.17	1.00
CVP-stem	.45	-.25	-.15	.23	-.07
SP-stem	-.29	.48	-.10	ns	ns
VLD-stem	-.15	-.14	.35	-.10	ns
VU-stem	ns	-.08	ns	ns	ns
Agalev-stem	-.09	ns	ns	-.15	.13
Vl.Bl.-stem	ns	.10	ns	ns	ns

Bivariate correlaties. Significanties hoger dan .05: n.s.

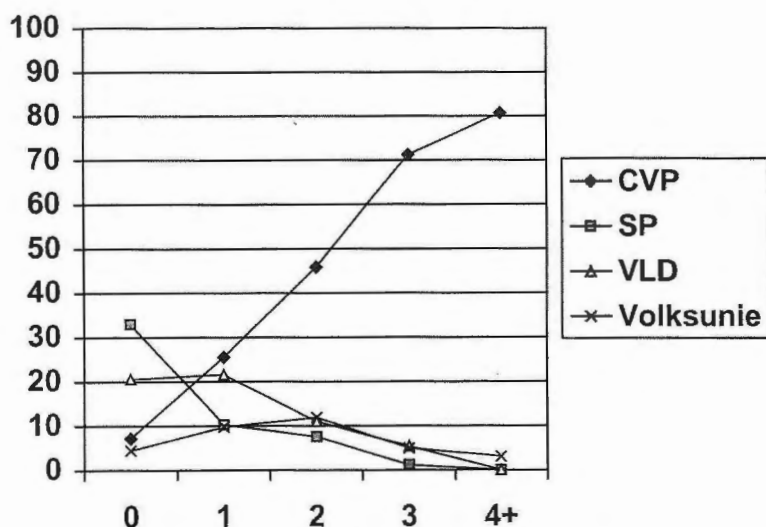
De stelling van Laermans als zou er een ontkoppeling zijn opgetreden tussen zuilintegratie en stemgedrag, gaat dus slechts heel gedeeltelijk op. Het is inderdaad niet zo dat 100 % van de leden van de christelijke mutualiteiten voor de CVP stemmen. De vraag is trouwens of dit historisch gezien ooit zo is geweest (we hebben hierover geen gegevens). Maar het verband blijft wel zeer sterk aanwezig. Bij de groep respondenten die noch van het ACV, noch van de christelijke mutualiteiten lid zijn, haalt de CVP 9 procent van de stemmen. Bij diegenen die zowel van de CM als van het ACV lid zijn haalt de CVP 50 procent van de stemmen. Het lidmaatschap van één of twee christelijke organisaties mag zich dan misschien niet vertalen in een "automatische" stem voor de CVP, het heeft wel degelijk een belangrijke invloed op het kiesgedrag. Lidmaatschap van een mutualiteit blijft een krachtiger predictor voor stemgedrag dan bijvoorbeeld opleidingsniveau of arbeidssituatie.

Dat blijkt bijvoorbeeld als we in Figuur II het verband weergeven tussen de mate van integratie in de christelijke zuil en de partijvoorkeur. We zien dat er een bijzonder sterk verband optreedt tussen integratie in deze zuil en een voorkeur voor de CVP. Terwijl bij diegenen die op geen enkele manier verbonden zijn met de christelijke zuil slechts 7.2 procent voor de CVP kiest, is dit 80.7 procent bij diegenen die lid zijn van vier of meer christelijke verenigingen. We kunnen dus in zekere zin stellen dat het rijk uitgebouwde christelijke verenigingsleven in Vlaanderen nog steeds functioneert als stemmenleverancier voor de CVP. Figuur II illustreert ook duidelijk de tegenstelling tussen de socialistische en de christelijke zuil: van zodra de respondenten ten minste één christelijk lidmaatschap vermelden, duikt de score van de SP onder de 10 procent. De VLD, daarentegen, kan zich nog relatief goed handhaven bij diegenen die slechts zwak geïntegreerd zijn in de christelijke zuil. De Volksunie blijkt het dan weer goed te doen bij diegenen die twee christelijke lidmaatschappen vermelden, en haalt juist bij die groep haar hoogste score.

FIGUUR II

Integratie in de christelijke zuil en partijvoorkeur

Voor de socialistische en de liberale zuil vinden we een vergelijkbare relatie met de eigen zuilpartij, met een ongeveer even sterk verband (zie figuren III en IV). Huyse vraagt zich af of ook bij de socialistische zuil lidmaatschap nog gerelateerd is aan kiesgedrag: "Het is, bijvoorbeeld, zeer onzeker geworden of het lidmaatschap van socialistische vakbond of mutualiteit ook nog het kiezen voor de SP met zich meebrengt"³¹. In de survey zien we echter dat dit verband nog wel degelijk optreedt. Bij diegenen die noch van het ABVV, noch van de Socialistische Mutualiteiten lid zijn, haalt de SP een score van 6.1 procent; bij de leden van het ABVV gaat 48.4 procent van de stemmen naar de socialistische partij; onder de leden van de Socialistische Mutualiteiten stemt 47.6 procent voor de SP; en bij diegenen die zowel van de SM als van het ABVV lid zijn, tenslotte, haalt de SP 57.7 procent van de stemmen.

Het verband tussen zuilintegratie en kiesgedrag bestaat dus nog en is relatief sterk, zowel bij de christelijke, de socialistische als de liberale zuil. Huyse stelt echter dat vooral bij jongere generaties de zuilbinding aan erosie onderhevig is³².

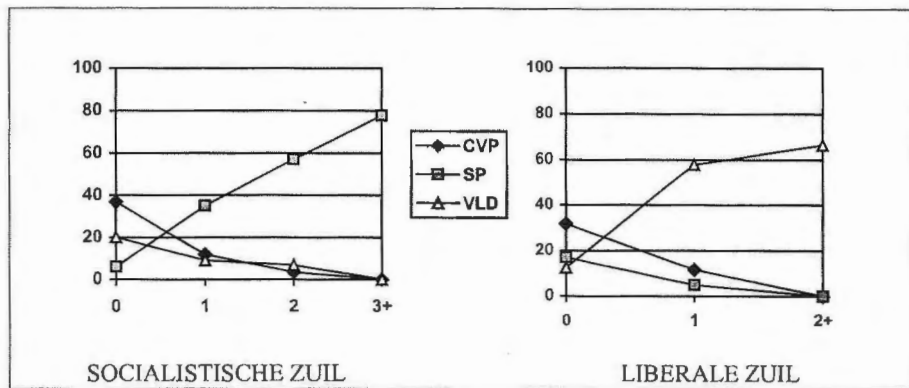
Deze veronderstelling wordt bevestigd door een studie van Jaak Billiet, die op basis van een analyse van de ISPO-data tot de conclusie komt dat de band tussen zuilintegratie en kiesgedrag vooral sterk is bij de oudere generaties, en veel min-

31 L. HUYSE, *De politiek voorbij. Een blik op de jaren negentig*. Leuven: Kritak, 1994, p. 21.

32 HUYSE, *De verzuiiling voorbij*, p. 42.

FIGUREN III en IV

Integratie in socialistische en liberale zuil en partijvoorkeur

der uitgesproken is bij jongere leeftijdsgroepen³³. Als we de analyse van Billiet herhalen op basis van de cijfers uit TOR98, zien we dat zijn conclusie bevestigd wordt: de band tussen zuilintegratie en kiesgedrag is inderdaad zwakker bij de jongere leeftijdsgroepen. In Tabel VI splitsen we dit verband uit per leeftijdsgroep. We hebben dit enkel gedaan voor de christelijke zuil en de socialistische zuil, omdat we bij de liberale zuil te kleine groepen krijgen bij een dergelijke uitsplitsing.

De tabel toont aan dat het effect van zuilintegratie zeker niet verdwijnt bij de jongere generaties: het lidmaatschap van vakbonden en mutualiteiten blijft een belangrijke predictor van stemgedrag. Ook bij de jongste leeftijdsgroep (18-35 jaar) is er een kloof van resp. 26 (bij de CVP) en 39 procent (bij de SP) tussen het resultaat bij diegenen die niet bij de zuil betrokken zijn, en diegenen die er sterk in geïntegreerd zijn (twee of meer lidmaatschappen). Dit effect is echter veel kleiner dan dat bij de oudere generatie (56-75 jaar), waar we, zowel voor de socialistische als voor de christelijke zuil een verschil noteren van meer dan 70 procent. De band tussen verzuiling en kiesgedrag is dus veel zwakker bij de jongere generaties dan bij de oudere generaties, en wat dit betreft worden de conclusies van Billiet bevestigd. Op basis van de ene momentopname in de survey kunnen we echter niet concluderen dat de zuilintegratie verzwakt doorheen de tijd. In principe kan het hier immers net zo goed om een leeftijdseffect gaan, waarbij gedurende de levenscyclus de mate van zuilintegratie hechter wordt.

Een probleem bij dergelijke analyses is echter dat we, op basis hiervan niet kunnen uitmaken of het hier inderdaad om een leeftijdsgebonden effect gaat. Er bestaat immers een sterk verband tussen leeftijd en scholingsgraad, en de oudere generaties kenmerken zich door een relatief lage scholingsgraad. Uit andere

33 BILLIET, *Lidmaatschap, l.c.*

TABEL VI

Score voor de netwerkpartij, per leeftijdsgroep

	18j-35j	36j-55j	56j-75j	TOTAAL
Christelijke zuil: score voor de CVP				
integratie in zuil				
0	8.1	4.2	10.0	7.2
1	17.3	26.2	41.6	25.6
2+	34.1	55.1	83.7	55.1
verschil 0/2+	+26.0	+50.9	+73.7	+47.9
Socialistische zuil: score voor de SP				
integratie in zuil				
0	6.9	5.8	5.3	6.1
1	29.0	29.9	47.0	35.0
2+	46.0	56.2	91.5	60.9
verschil 0/2+	+39.1	+50.4	+86.2	+54.8

onderzoeken blijkt dat juist die scholingsgraad een groot effect heeft inzake politieke houdingen en gedragingen³⁴. Vandaar dat we de analyse van Tabel VI nog eens herhalen, maar nu uitgesplitst per opleidingsniveau.

Voor wat de christelijke zuil betreft is het verband relatief eenduidig: zuilintegratie blijkt vooral bij de laagstgeschoolde groep een krachtig effect te hebben op het kiesgedrag. Voor wat de socialistische zuil betreft is er echter geen sprake van een rechtlijnig verband.

V. Zuilintegratie en maatschappelijke houdingen

Het belangrijkste criterium om uit te maken of verzuiling op microniveau nog aanwezig is binnen de Vlaamse samenleving betreft evenwel de houdingen en attitudes die binnen de zuilen leven. De vraag is dan in hoeverre het lidmaatschap van een bepaalde zuil inderdaad nog beantwoordt aan het huldigen van een bepaald waardencomplex. Het debat over deze vraag werd aangezwengeld door Dobbelaere en Billiet. Zij stellen dat de toenemende secularisering van onze samenleving niet noodzakelijk als gevolg heeft dat de levensbeschouwelijke eigenheid van de christelijke zuil verdwijnt of zal verdwijnen. De eerder kerkelijk gedetermineerde levensbeschouwelijke inhoud van de christelijke zuil wordt volgens deze auteurs vervangen door een "sociaal-culturele christenheid", waarin veralgemeende waarden als christelijk personalisme, "Gemeinschaftlichkeit" en

34 M. ELCHARDUS & A. DERKS, Culture Conflict and its Consequences for the Legitimation Crisis, *Res Publica*, 38(2), 1996, 237-253; M. ELCHARDUS & K. PELLERIAUX, De polis verdeeld. Hoe de kiezers links en rechts herdefiniëren, pp. 183-210 in M. SWYNGEDOUW et al. (red.), *De (on)redelijke kiezer*. Acco, Leuven 1998.

TABEL VII

Score voor de netwerkpartij, per opleidingsniveau

opleidingsniveau:	laag	midden	hoog
Christelijke zuil: percentage CVP-stemmen			
integratie in zuil			
0	8.8	7.2	4.8
1	35.8	19.6	19.8
2+	65.7	51.6	42.6
verschil 0/2+	+56.9	+44.4	+37.8
Socialistische zuil: percentage SP-kiezers			
integratie in zuil			
0	7.2	6.6	4.6
1	39.9	34.5	25.8
2+	57.9	71.2	53.3
verschil 0/2+	+50.7	+64.6	+48.7

solidariteit de boventoon voeren³⁵. Dergelijke waarden keren inderdaad vaak terug in het discours van de christelijke zuilelites, maar Huyse betwijfelt of ze ook beantwoorden aan de reële waardenpatronen van het publiek van de christelijke organisaties: "Zo is het de vraag in hoeverre de subculturele verschillen, waarvan sprake, werkelijk een levende realiteit zijn. Billiet zelf zegt dat de gegevens waarop hij leunt bijna uitsluitend het publiek discours van de zuilelites en hun opinie-makers weerspiegelen. Er is grote onzekerheid over de mate waarin de aangesloten leden dit (nieuwe) zelfbewustzijn delen."³⁶

Op basis van de gegevens van TOR98 kunnen we nagaan of er op het niveau van de houdingen (nog) significante verschillen optreden tussen het publiek van de verschillende zuilen. We beschikken in de survey over een relatief groot aantal attitudeschalen. Hoewel geen enkele van deze schalen op zich echt geschikt is om het begrip 'socio-culturele christenheid' volledig te capteren, kunnen we op deze manier wel een aantal houdingen in beeld brengen die representatief zijn voor dit waardencomplex.

In Tabel VIII bekijken we door middel van partiële correlaties het verband tussen de integratie in de diverse zuilen, en deze houdingen. Een eerste vaststelling wordt dan dat er inderdaad een verband optreedt: blijkbaar is er dus inderdaad sprake van een zekere relatie tussen zuillidmaatschap en sommige waarden. Ten tweede moeten we echter vaststellen dat dit verband zeker niet rechtlijnig is, maar belangrijke variaties vertoont, naargelang de concrete houding en de specifieke zuil. Met andere woorden: de ideologische zuilinhoud heeft wel degelijk een in-

35 J. BILLIET & K. DOBBELAERE, *Godsdienst in Vlaanderen. Van kerk katholicisme naar sociaal-kulturele kristenheid*. Davidsfonds, Leuven 1976; K. DOBBELAERE, *Het 'Volk-Gods' de mist in? Over de Kerk in België*. Acco, Leuven 1988.

vloed. Er is niet alleen een invloed van het feit dat men lid is van verenigingen, of zelfs dat men lid is van het verzuilde verenigingsleven, maar ook nog heel specifiek van het feit dat men lid is van ofwel de christelijke, de socialistische of de liberale zuil.

TABEL VIII

Verband tussen zuilintegratie en houdingen

houding	christelijke		socialistisch		liberale		verzuild		niet-verzuild	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
individualisme	-.07*	-.07*	.03	-.02	.07**	.06*	-.02	-.06*	-.16**	-.09**
autoritarisme	-.00	.00	.02	-.02	.04	.03	.03	.00	-.14**	-.07*
etnocentrisme	-.00	.00	-.01	-.05	.05	.04	.01	-.02	-.13**	.06*
politieke machteloosheid	-.12**	-.12**	.02	-.00	.04	.04	-.09**	-.11**	-.08**	-.02
tradition. rollen	.02	.03	.02	-.03	-.00	-.03	.04	-.01	-.14**	-.06
nieuwe breukl.	-.03	-.03	.02	-.05	.05	.04	.00	-.05	-.18**	-.08*
econ.breuklijn	.01	.00	-.13**	-.11**	-.01	-.01	-.09**	-.08**	.08**	.01
sociaal-katholiek	.09**	.08**	.02	.04	-.01	-.01	.11**	.12**	.02	.05
vakbond-discours	.06*	.06	-.02	-.03	.03	.04	.07*	.06	-.04	-.01
onveiligheidsgev.	-.05	-.05	-.03	-.04	.04	.02	-.06*	-.07*	-.15**	-.07*
toekomstpersp.	.08**	.09**	-.07**	-.05	-.01	.00	.04	.06*	.18**	.08**
vertrouw.instell.	.16**	.15**	.00	.02	-.02	-.02	.16**	.18**	.02	-.02

Partiële correlaties. a: zero-order correlatie; b: partiële correlatie na controle op leeftijd, geslacht, inkomen en opleiding. * = sign. < .05; ** = sign. < .01

Uit de analyse blijkt dat er belangrijke verschillen optreden naargelang de houding en de ideologische opstelling van de verenigingen. Dat blijkt bijvoorbeeld als we de analyse bekijken met betrekking tot het utilitair individualisme (de eerste rij in Tabel VIII). Het gaat hier om een stevige schaal van vier Likert-items waarbij gepeild wordt naar een individualistische levensopvatting³⁷. Er is nauwelijks een verband tussen socialistische zuilintegratie en individualisme, maar dit verband is er wel met christelijke zuilintegratie (negatief verband) en liberale zuilintegratie (positief verband) (zie Tabel IX). Tabel IX maakt duidelijk dat er geen sprake is van een eenduidig verband tussen lidmaatschap van organisaties en houdingen: dit effect is wel degelijk afhankelijk van de specifieke ideologie van de organisaties waarbinnen met participeert³⁸.

37 De meeste schalen in deze analyse zijn ontleend aan, en worden beschreven in M. ELCHARDUS & P. HEYVAERT, *Soepel, flexibel en ongebonden. Twee laat-moderne generaties vergeleken*. VUB Press, Brussel 1990, ELCHARDUS & PELLERIAUX, *l.c.*; ELCHARDUS & DERKS, *l.c.*; M. ELCHARDUS, *Gekaapte deugden*. Over de nieuwe politieke breuklijn en de zin van limieten, *Samenleving en Politiek*, 1994, 1(1), 20-27. In deze survey haalden de vier items van de individualisme-schaal een Cronbach's α van .75, en bij een principale componentenanalyse was er een factor met een eigenwaarde van 2,30 en 58 % verklaarde variantie. Een kenmerkend item voor de individualisme-schaal is het peilen naar instemming met de uitspraak "De mensheid, onze naasten, solidariteit,... wat een onzin allemaal, iedereen moet eerst voor zichzelf zorgen en zijn belangen verdedigen".

TABEL IX
Individualisme in de christelijke en liberale zuil

Christelijke zuil			Liberale zuil		
0	(n=336)	35.21	0	(n=960)	33.97
1	(363)	34.15	1	(58)	36.35
2	(246)	35.49	2+	(30)	43.63
3	(69)	33.00	-		-
4+	(30)	23.18	-		-

Gemiddelde score op een gestandaardiseerde schaal voor utilitair individualisme (0-100), per graad van zuilintegratie. Ruwe data, niet gecontroleerd voor achtergrondvariabelen.

Als we de overige houdingen overlopen die in Tabel VIII worden opgenomen, zullen we ons vooral beperken tot die houdingen die een sterk significant verband vertonen met zuilintegratie. De steun voor een meer autoritaire en hiërarchische maatschappij-ordening vertoont geen verband met een van de zuilen, maar staat wel in sterk negatief verband met deelname aan het niet-verzuilde verenigingsleven³⁹. Ook wat etnocentrisme betreft is er bij geen enkele zuil een significant effect⁴⁰. Dit is opmerkelijk, omdat we daarnet gezien hebben dat leden van de socialistische zuil beduidend vaker op het Vlaams Blok stemmen dan leden van de christelijke zuil, en omdat we uit eerder onderzoek weten dat etnocentrisme juist een van de determinanten is van een Vlaams Blok-stem⁴¹. In principe zouden de leden van de socialistische zuil dus een negatievere visie moeten hebben op de aanwezigheid van migranten dan leden van de christelijke zuil. Dit is niet het geval: er is zelfs een zwak negatief verband tussen socialistische zuilintegratie en etnocentrisme. De conclusie is dan ook dat bij een gelijk niveau van etnocentrisme, leden van de socialistische zuil vlugger de stap naar het Vlaams Blok zullen zetten dan leden van de christelijke zuil. Dit kan enerzijds verklaard worden vanuit de sterkere bindingskracht van de christelijke zuil, maar het kan anderzijds ook verklaard worden door een gevoel van populistische ontvoogding, waardoor leden van de socialistische zuil minder remmingen zullen hebben om hun etnocentrisme te vertalen in een Vlaams Blok-stem⁴².

38 M. ELCHARDUS, *Op de ruïnes van de waarheid. Lezingen over tijd, politiek en cultuur*. Kritak, Leuven 1994.

39 In deze survey haalden de vier items van de autoritarisme-schaal een Cronbach's α van .63, en bij een principale componentenanalyse was er een factor met een eigenwaarde van 1,91 en 48 % verklaarde variantie.

40 In deze survey haalden de vijf items van de etnocentrisme-schaal een Cronbach's α van .78, en bij een principale componentenanalyse was er een factor met een eigenwaarde van 2,65 en 53 % verklaarde variantie.

41 M. ELCHARDUS, Class, Cultural Re-alignment and the Rise of the Populist Right, pp. 41-63 in A. ERSKINE, M. ELCHARDUS, S. HERKOMMER & J. RYAN (eds.), *Changing Europe*. Avebury, Aldershot 1996; K. PELLERIAUX, Vrijheid, gelijkheid en zachte waarden, pp. 95-118 in H. De WITTE (red.), *Bestrijding van racisme en rechts-extremisme*. Acco, Leuven 1997.

42 M. ELCHARDUS, K. DESCHOUWER, K. PELLERIAUX & P. STOUTHUYSEN, Hoe negatief kan vrijheid zijn? Ongeloof, vrijzinnigheid en populistische ontvoogding, pp. 27-39 in M. SWYNGEDOUW et al. (red.), *Kiezen is verliezen*. Acco, Leuven 1993; ELCHARDUS, *Wordt het een leerrijke mislukking, l.c.*

De christelijke zuil blijkt dan weer een sterk negatief effect te hebben op gevoelens van politieke machteloosheid⁴³. Dit effect is niet aanwezig bij leden van de socialistische en de liberale zuil. Ook bij het meten van het vertrouwen in de overheidsinstellingen (de onderste rij in Tabel VIII) vinden we een gelijkaardig verband⁴⁴. Op basis van dit onderzoek kunnen we echter niet uitmaken of deze zuilspecifieke invloeden in eerste instantie kunnen toegeschreven worden aan de levensbeschouwelijke inhoud van de christelijke zuil, dan wel aan het feit dat deze zuil een dominante positie inneemt binnen de Vlaamse samenleving. Door deze positie hebben leden van de christelijke zuil objectief ook minder redenen om zich politiek machteloos te voelen⁴⁵. Ook uit empirisch onderzoek in Groot-Britannië blijkt dat diegenen die zich identificeren met de regeringspartij significant meer vertrouwen hebben in de overheidsinstellingen dan diegenen die zich met de oppositie-partij vereenzelvigen⁴⁶. Uit vergelijkend onderzoek blijkt bovendien dat in landen waar één partij stelselmatig de macht uitoefent, aanhangers van andere partijen een grotere kans hebben hun vertrouwen in de politieke instellingen te verliezen: "Cynicism is highest in countries which produce many persistent losers over successive elections, for example, systems governed by one-party predominant parties facing a fragmented opposition"⁴⁷. Het gevaar is niet volledig denkbeeldig dat een gelijkaardig, zij het milder fenomeen, zich ook voordoeft in de Vlaamse samenleving.

Het afwijzen van de traditionele rolopvattingen over vrouwen en mannen blijkt vooral aanwezig bij leden van de niet-verzuilde verenigingen⁴⁸. Bij de christelijke zuil, daarentegen, vinden we als enige een zeer zwak positief verband. Traditionele rolopvattingen blijken wel sterk te leven bij de kerngroep die zeer intens geïntegreerd is in de christelijke zuil. Dit vormt in zekere zin een paradox, omdat we in hoofdstuk 2 gezien hebben dat juist het niet-verzuilde verenigingsleven het traditionele participatiepatroon volgt (met een sterke oververtegenwoordiging van mannen), terwijl de christelijke zuil er als enige in slaagt evenveel vrouwen als mannen aan te trekken. Ook in dit verband stellen we dus vast dat er niet altijd een rechtlijnig verband bestaat tussen attitudes en reëel gedrag.

43 In deze survey haalden de zes items van de schaal voor politieke machteloosheid een Cronbach's α van .80, en bij een principale componentenanalyse was er een factor met een eigenwaarde van 3,0 en 51 % verklaarde variantie.

44 M. ELCHARDUS & W. SMITS, Het vertrouwen van de Vlamingen in politiek, overheid en instellingen in tijds van affaires, pp. 45-91 in L. BRAL (red.), *Vlaanderen Gemeen!* De Vlaamse overheid en het waarde-onderzoek. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel 1998. Bij de hier gerapporteerde analyse hebben we ons beperkt tot de overheidsinstellingen *sensu stricto*, en hebben we geen rekening gehouden met het vertrouwen in de kerk.

45 M. HOOGHE, Sociale cohesie en pluralisme binnen het verenigingsleven, paper gepresenteerd op de Marktdag van de Nederlandse Sociologen Vereniging, Utrecht, 27 mei 1999; M. HOOGHE, Participatie en politieke gelijkheid. *Ethiek en Maatschappij*, 2(2), 1999, 81-103.

46 K. NEWTON, Social and political trust in established democracies, pp. 169-187 in P. NORRIS (ed.), *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. Oxford University Press, New York 1999, p. 183.

47 P. NORRIS, Institutional Explanations for Political Support, pp. 217-245 in NORRIS (ed.), *Critical Citizens*, p. 234.

48 In deze survey haalden de vijf items van de schaal rond traditionele rolopvattingen een Cronbach's α van .75, en bij een principale componentenanalyse was er een factor met een eigenwaarde van 2,53 en 51 % verklaarde variantie.

Voor de vrouwelijke leden van de christelijke zuil is er blijkbaar geen tegenstelling tussen het feit dat ze aan de ene kant gehecht blijven aan traditionele rolopvattingen, maar anderzijds wel hoge participatieniveaus vertonen. Voor beide zuilen noteren we dus een op het eerste gezicht paradoxale relatie tussen waarden en gedragspatronen. De leden van de socialistische zuil zijn niet racistischer dan anderen, maar stemmen wel vaker op het Vlaams Blok; de leden van de christelijke zuil denken traditioneler over man/vrouw-verhoudingen, maar dat belet niet dat juist in deze zuil vrouwen het meest actief zijn.

Het benadrukken van de economische breuklijn is sterk aanwezig binnen de socialistische zuil, en blijft sterk significant na controle⁴⁹. Dit duidt er dat binnen deze zuil de ideologie-gebonden aandacht voor het verkleinen van klasseverschillen aanwezig blijft. Vooral bij de christelijke zuil vinden we een positief verband met een sociaal-katholiek en een vakbondsvertoog, terwijl dit bij leden van de liberale zuil geen significant verband oplevert. Binnen deze twee vertoegen wordt de nadruk gelegd op de noodzaak van een gezamenlijke inzet voor het verbeteren van de levenscondities⁵⁰. Dit sociaal-katholiek vertoog sluit allicht het dichtst aan bij de socio-culturele christenheid, die volgens Dobbelaere en Billiet de kenmerkende ideologie vormt van de christelijke zuil. Leden van de christelijke zuil en van het niet-verzuilde verenigingsleven blijken ook een rooskleuriger toekomstperspectief te koesteren dan de leden van de andere zuilen⁵¹.

De schaal 'verzuild' blijkt op een aantal houdingen wel een sterk effect te hebben, maar meestal ligt dit in het verlengde van het effect van de christelijke zuil, die immers instaat voor het leeuwenandeel van het verzuilde lidmaatschap. Slechts in een beperkt aantal gevallen wordt het effect van de christelijke zuil nog versterkt. Bij het niet-verzuilde verenigingsleven, ten slotte, is het opvallend dat er een groot verschil optreedt tussen de bruto- en de netto-effecten. Dit duidt er op dat de leden van de niet-verzuilde verenigingen op het vlak van de houdingen wel duidelijk afwijken van de algemene bevolking, maar dat dit waarschijnlijk eerder een gevolg is van het feit dat het hier om hooggeschoolden gaat, dan dat we hier een gevolg in moeten zien van hun niet-verzuilde participatie. In hoofdstuk 2 hebben we immers gezien dat juist de niet-verzuilde verenigingen vooral recrutereren bij hogergeschoolden.

⁴⁹ In deze schaal wordt gepeild naar de steun voor het verkleinen van economische ongelijkheden in de samenleving. De vijf items van deze schaal haalden een Cronbach's α van .71, en bij een principale componentenanalyse was er een factor met een eigenwaarde van 2,40 en 48 % verklaarde variantie.

⁵⁰ De zeven items van het sociaal-katholiek vertoog haalden een Cronbach's α van .83 en bij een principale componentenanalyse was er een factor met een eigenwaarde van 3,63 en 52 % verklaarde variantie. Het meest kenmerkende item voor dit vertoog is de uitspraak: "Je wordt pas echt mens indien je je bekommert en inzet voor je medemensen" (cfr. M. ELCHARDUS & A. DERKS, Vertogen over de relatie individu-samenleving, *Etbiek & Maatschappij*, 1(3), 1998, 3-26). In de vakbondsschaal ligt de nadruk op de noodzaak van een gezamenlijke inzet. Deze vier items haalden een Cronbach's α van .70, en bij een principale componentenanalyse was er een factor met een eigenwaarde van 2,19 en 46 % verklaarde variantie.

⁵¹ In deze schaal wordt gepeild naar de toekomstverwachtingen van de respondent. De vijf items van deze schaal haalden een Cronbach's α van .69, en bij een principale componentenanalyse was er een factor met een eigenwaarde van 2,1 en 53 % verklaarde variantie.

De partiële correlatiecoëfficiënten die we rapporteren in Tabel VIII vertellen echter maar een deel van het verhaal, omdat deze analyse-methode enkel gevoelig is voor lineaire effecten. We verwachten met andere woorden een rechtlijnig verband tussen de mate van zuilintegratie en het optreden van de desbetreffende houding. Wanneer we het nader bekijken, merken we echter op dat de waargenomen verschillen niet altijd even rechtlijnig zijn. In Tabel X geven we een overzicht van de afwijkingen ten opzichte van het populatiegemiddelde voor een aantal van deze houdingen. Het gaat om Z-scores, met andere woorden de afwijkingen worden uitgedrukt met als eenheid de standaardafwijking, zodat vergelijkingen tussen de schalen gemakkelijker worden. Bij de christelijke zuil hebben we vier categorieën kunnen onderscheiden (met resp. geen, een, twee en drie of meer christelijke lidmaatschappen), bij de socialistische slechts drie groepen (met resp. geen, een en twee of meer socialistische lidmaatschappen) omwille van de kleinere aantallen. We zien vooral bij de socialistische zuil dat een aantal verschillen eerder curvilineair verlopen, en dus niet tot uiting komen in de correlatiecoëfficiënten. Dat belet echter niet dat het hier toch om maatschappelijke relevante verschillen kan gaan tussen de verschillende zuilpublieken. Als we willen nagaan in hoeverre de zuilen responderen met aparte subculturen, impliceert dit immers niet noodzakelijk een lineair verband tussen mate van zuilintegratie en de gemeten houdingen. Opvallend is voorts dat we vooral bij de sterk zuilgeïntegreerden (met 3 of meer lidmaatschappen voor de christelijke, en 2 of meer voor de socialistische zuil) grote afwijkingen terugvinden, terwijl die verschillen eerder gering blijven voor de matig zuilgeïntegreerden.

TABEL X

Houdingen naar mate van zuilintegratie voor de christelijke en socialistische zuil

aantal lidm.	Christelijke Zuil					Socialistische Zuil			
	0	1	2	3+	sign.	0	1	2+	sign.
n	336	363	246	103	-	786	174	94	-
individualisme	.00	.02	.07	-.26	.02	.02	-.03	-.07	ns
autoritarisme	-.02	-.01	.07	-.04	ns	.00	.07	-.13	ns
etnocentrisme	.02	-.06	.13	-.17	.03	.01	.01	-.14	ns
tradition. rollen	-.07	.03	.02	.07	ns	.01	-.02	-.08	ns
pol. machteloos	.09	.02	.02	-.43	.00	-.02	.05	.09	ns
nieuwe breukl.	-.01	.00	.11	-.23	.01	.01	-.01	-.09	ns
econ.breuklijn	-.06	.05	-.01	.05	ns	.07	-.15	-.30	.00
sociaal-katholiek	-.02	-.09	.03	.30	.00	-.03	.08	.06	ns
vakbond-discours	-.02	-.11	.12	.17	.01	-.01	.03	-.01	ns
onveiligheidsgev.	.02	.01	.04	-.22	ns	-.01	.13	-.17	.04
toekomstpersp.	-.06	-.01	-.03	.27	.01	.04	-.11	-.12	.04
vertrouw.instell.	-.10	-.10	.06	.55	.00	.02	-.03	-.07	ns

Z-scores voor de desbetreffende houding (afwijking ten opzichte van populatiegemiddelde met standaardafwijking als eenheid), gecontroleerd voor leeftijd, geslacht, inkomen en opleiding. Significatieniveaus op basis van MCA-analyse. Significantie na controle op achtergrondvariabelen.

De gegevens in de tabellen VIII en X tonen aan dat er op het vlak van de houdingen wel degelijk significante verschillen optreden tussen de verschillende zuilpublieken. Die verschillen blijven overeind, ook na controle op leeftijd, inkomen, geslacht en onderwijsniveau. Wel dient opgemerkt te worden dat de waargenomen correlaties over het algemeen aan de zwakke kant zijn: er is dus duidelijk geen sprake van totaal gescheiden werelden. Voor de liberale zuil noteren we weinig opvallende effecten, terwijl de socialistische en de christelijke wel een duidelijk significant effect hebben, maar in een aantal gevallen verloopt dit in dezelfde richting. Slechts voor een beperkt aantal houdingen lopen de christelijke en de socialistische zuil echt uit elkaar op het vlak van de houdingen.

Een mogelijke kritiek op deze analyse is echter dat we niet zozeer de graad van zuilintegratie meten, maar wel de graad van maatschappelijke activiteit. Het is inderdaad zo dat, naarmate de respondenten actief zijn in meer verenigingen, ze in het algemeen ook een hogere score zullen halen op de schaal voor zuilintegratie. Wie lid is van drie christelijke organisaties 'stijgt' immers drie eenheden op de schaal voor christelijke zuilintegratie. Het is dus in principe mogelijk dat we niet zozeer de effecten meten van zuilintegratie, maar onrechtstreeks wel de effecten van intense participatie aan het verenigingsleven. De waargenomen verschillen tussen de zuilen kunnen eventueel ook worden toegeschreven aan het feit dat de leden van de ene zuil actiever zijn in het verenigingsleven dan leden van de andere zuil, waardoor we te maken hebben met een schijnrelatie tussen zuilinhoud en houdingen.

Om deze kritiek op te vangen, presenteren we in Tabel XI een strengere controle op de relatie tussen zuilintegratie en attitudes. In deze analyse hebben we twee extra controles ingevoerd. Een eerste controlevariabele betreft het aantal verenigingen waarvan de respondent in het totaal actief lid is. Het kan hierbij zowel gaan om verzuilde, als om niet-verzuilde organisaties. Een tweede bijkomende controlevariabele is de tijd die de respondent besteedt aan activiteiten in het kader van vrijwillige organisaties. We controleren, met andere woorden, voor de mate van activiteit in het verenigingsleven tout court. Het betreft hier een bijzonder strenge controle omdat de mate van activiteit zelf een controlevariabele wordt. Bij de respondent die lid is van drie christelijke verenigingen voeren we als controle in de analyse het lidmaatschap van drie verenigingen in, en de tijd die daaraan besteed wordt. Wat overblijft als netto-effect is een puur uitgebeend effect van de ideologische kleur van de organisaties waarin de respondent actief is. Als er in deze analyse nog een significant netto-effect overblijft kan dat dus niet verklaard worden vanuit het feit dat b.v.b. leden van de christelijke zuil actiever zouden zijn dan niet-leden of dan leden van de andere zuilen. Het effect kan dan worden toegeschreven aan het christelijk karakter van de verenigingen waarvan de respondent lid is. Men kan echter discussiëren over de vraag of deze controle niet al te streng is. Als we immers vaststellen dat leden van de christelijke zuil over het algemeen actiever zijn dan leden van de andere zuilen, kunnen we de activiteitsgraad beschouwen als een in te bouwen controlevariabele, zoals we dat in Tabel XI gedaan hebben. Maar het omgekeerde standpunt, waarbij we die verhoogde activiteitsgraad juist beschouwen als een kenmerk van de christelijke ideologie is in zekere zin even verdedigbaar. Methodologisch hebben we echter voor de strengste oplossing gekozen, waarbij we de activiteitsgraad in dit geval als een controlevariabele hebben beschouwd.

Tabel XI laat, zoals verwacht kon worden bij een dergelijke strenge controle, een aanzienlijke verzwakking zien van de effecten. Lidmaatschap van de christelijke zuil behoudt een significant effect op politieke machteloosheid en het ver-

trouwen in de overheidsinstellingen. Socialisten blijven beduidend hoger scoren inzake het bestrijden van sociaal-economische ongelijkheid. Bij de liberale zuil blijft alleen het positieve verband met de individualisme-schaal overeind. Lid zijn van een zuil blijft significant verbonden met het vertrouwen in de overheidsinstellingen, reduceert het gevoel van politieke machteloosheid, en is positief gecorreleerd met het belang dat gehecht wordt aan het tegengaan van socio-economische ongelijkheid en aan de noodzaak van gemeenschappelijke inzet (sociaal-katholiek vertoog). Leden van de niet-verzuilde verenigingen, ten slotte, hebben minder vertrouwen in de overheidsinstellingen.

TABEL XI

Verband tussen zuilintegratie en houdingen, met strengere controle op effecten

houding	christelijke		socialistisch		liberale		verzuild		niet-verzuild	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
individualisme	-.07*	-.01	.03	-.02	.07**	.07*	-.02	.00	-.16**	-.01
autoritarisme	-.00	.02	.02	-.01	.04	.03	.03	.02	-.14**	-.05
etnocentrisme	-.00	.02	-.01	-.05	.05	.04	.01	.01	-.13**	-.03
politieke machteloosheid	-.12**	-.08*	.02	-.00	.04	.04	-.09**	-.07*	-.08**	.04
tradition. rollen	.02	.05	.02	-.03	-.00	-.03	.04	.01	-.14**	-.04
nieuwe breukl.	-.03	.01	.02	-.05	.05	.04	.00	-.00	-.18**	-.02
econ.breuklijn	.01	-.00	-.13**	-.11**	-.01	-.01	-.09**	-.10**	.08**	.01
sociaal-katholiek	.09**	.04	.02	.04	-.01	-.01	.11**	.08*	.02	-.01
vakbond-disc.	.06*	.05	-.02	-.03	.03	.02	.07*	.05	-.04	-.03
onveiligheidsgev.	-.05	-.03	-.03	-.04	.04	.03	-.06*	-.05	-.15**	-.04
toekomstpersp.	.08**	.05	-.07**	-.05	-.01	.00	.04	.02	.18**	.03
vertrouw.instell.	.16**	.13**	.00	.02	-.02	-.02	.16**	.15**	.02	-.07*

Partiële correlatiecoëfficiënten. a: zero-order correlatie, b: partiële correlatie na controle op leeftijd, geslacht, inkomen, opleiding, lid van aantal verenigingen en tijd besteed aan verenigingen. * = sign. < .05; ** = sign. < .01

De analyse die gepresenteerd wordt in de tabellen VIII en XI toont, met andere woorden aan dat de leden van de zuilen een specifieke ideologie huldigen, en dat is vooral het geval bij de christelijke en de socialistische zuil. De verschillen zijn wel aan de zwakke kant: van een overweldigende invloed is duidelijk geen sprake. We kunnen ook geen uitspraak doen over de causale structuur: de relatie kan zowel verklaard worden vanuit een socialisatie-effect als vanuit een proces van zelfselectie, dan wel een combinatie van beiden⁵². Als het echter gaat om de vraag of zuilen beantwoorden aan specifieke subculturen, is deze causale structuur ook minder relevant: het belangrijkste wordt dan te weten *dat* er verschillen optreden.

52 P. DEKKER, De civil society als kader van onderzoek, pp. 15-31 in Dekker (red.), *Vrijwilligerswerk vergeleken*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 1999; M. HOOGHE, *Voluntary Associations and Social Capital*. Paper Presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Atlanta, 2-5 september 1999.

Verzuiling blijkt dus een veel sterkere relatie te vertonen met stemgedrag dan met het huldigen van specifieke houdingen. We hebben net gezien dat, inzake stemgedrag, de zuilbinding sterk verzwakt bij jongere generaties. We hebben geprobeerd na te gaan of deze verzwakking ook optreedt op het niveau van de houdingen. De resultaten van deze analyse zijn echter niet rechtlijnig, en vertonen een grote variatie per zuil en per houding. Wel lijkt het duidelijk dat de klassieke economische tegenstellingen fel verzwakken bij de jongere generaties, ongeacht hun mate van zuilintegratie. Op andere houdingen, daarentegen, blijft het zuil-effect relatief constant doorheen de generaties. Een probleem bij dergelijke analyse is echter dat er tussen de verschillende leeftijdsgroepen grote verschillen optreden inzake de houdingen. Die sterke generatie-Invloed maakt het moeilijk nog aparte zuilinvloeden te onderkennen.

De vaststelling dat de effecten van lidmaatschap zuilspecifiek zijn is niet alleen belangrijk voor het verzuilingsdebat zoals dat door de Vlaamse sociologen en politologen wordt gevoerd, doch ook voor de internationale discussie over vrijwillige verenigingen. Binnen de door het werk van Robert Putnam gepopulariseerde literatuur rond *social capital* wordt over het algemeen uitgegaan van een eenduidig en positief effect van lidmaatschap: eender welke verenigingsactiviteit leidt tot de creatie van social capital⁵³. Tabel VIII toont echter aan dat deze vaststelling op zijn minst dient genuanceerd te worden. Ten eerste blijken de effecten bijzonder sterk te variëren naargelang het soort houding dat men bestudeert. Ten tweede blijkt dat ook de ideologische inhoud van de vereniging een eigen, rechtstreekse invloed heeft, los van de graad van activiteit an sich.

Onze analyse toont aan dat het verenigingsoptimisme dat bijvoorbeeld tot uiting komt in het recente werk van Nancy Rosenblum op zijn minst dient genuanceerd te worden⁵⁴. Rosenblum gaat er van uit dat de deelname aan het verenigingsleven in gelijk welke omstandigheden een positieve invloed zal hebben. Zelfs racistische of separatistische organisaties hebben volgens haar nog een matigende invloed: indien men de racisten aan hun individuele lot zou overlaten, zouden ze volgens haar nog negatievere standpunten huldigen dan wanneer ze de matigende invloed van de organisaties ondergaan. Onze data tonen echter aan dat lidmaatschap zeker niet op een dergelijke manier als panacee functioneert, integendeel. Naarmate personen sterker geïntegreerd zijn in de christelijke zuil, huldigen ze meer traditionele opvattingen over de rolverdeling tussen vrouwen en mannen. Naarmate personen meer geïntegreerd zijn in de socialistische zuil, koesteren ze meer radicale opvattingen over de wenselijkheid van economische gelijkheid. Personen die sterk geïntegreerd zijn in de liberale zuil, hebben een individualistischer waardenpatroon dan diegenen die zwak geïntegreerd zijn in de liberale wereld, of helemaal geen banden hebben met die zuil. Het veralgemeende optimisme van Rosenblum is dus niet gewettigd: participatie versterkt

53 R. PUTNAM, *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton 1993; Id., *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*, *Journal of Democracy*, 6(1), 1995, 65-78; M. LEVI, Social and Unsocial Capital, *Politics & Society*, 24, 1996, 45-55; D. STOLLE & Th. ROCHON, Are All Associations Alike? Member Diversity, Associational Type, and the Creation of Social Capital, *American Behavioral Scientist*, 42(1), 1998, 47-65.

54 N. ROSENBLUM, *Membership and Morals. The Personal Uses of Pluralism in America*. Princeton University Press, Princeton 1998; Id., Compelled Association. Public Standing, Self-Respect, and the Dynamics of Exclusion, pp. 75-108 in A. GUTMANN (ed.), *Freedom of Association*. Princeton University Press, Princeton 1998.

de reeds bestaande houdingen, waarbij het van de ideologische opties van de vereniging afhangt welke houdingen precies aangewakkerd worden ⁵⁵.

VI. Besluit

Op basis van de survey TOR98 kunnen we concluderen dat verzuiling op microniveau nog wel degelijk voorkomt binnen de Vlaamse samenleving. Er blijkt een sterke ideologische congruentie op te treden tussen keuze inzake vakbond, mutualiteit, verenigingen en stemgedrag. Ook op het vlak van de houdingen zien we een verschil optreden tussen vooral dan de socialistische en de christelijke zuil, zij het dat de verschillen in dit verband veel minder uitgesproken zijn dan wat betreft de relatie met het stemgedrag. Het is wel zo dat we in deze survey geen gegevens hebben over een aantal kernaspecten van de verzuiling, zoals de keuze van het onderwijsnet of de transitie van zuillidmaatschap vanuit het gezin van herkomst.

De survey TOR98 bestaat bovendien slechts uit een momentopname in het voorjaar van 1998. Op basis van deze gegevens kunnen we dus geen uitspraken doen over de historische ontwikkeling in verband met de verzuiling. Als we vaststellen dat er een correlatie van .45 optreedt tussen lidmaatschap van de christelijke zuil en een stem voor de CVP, kunnen we hieruit niet afleiden dat dit vroeger ooit anders is geweest. Wel willen we in dit verband waarschuwen voor een al te monolithische visie op het verleden van de zuilen: het is waarschijnlijk nooit zo geweest dat alle leden van de christelijke mutualiteit op de christelijke partij stemden en lid waren van de christelijke vakbond, en bovendien een katholiek dagblad lezen. Hellemans stelt in dit verband zeer terecht: "Al te weinig wordt de modelgelovige van Rogier of de modelsocialist van Vandervelde onderscheiden van de modale katholieken of socialisten. Alsof alle katholieken blindelings als een kudde schapen hun geestelijke leiders door dik en dun zouden volgen en alle socialisten zich dank zij hun klassebewustzijn in hun socialistische citadel verzamelden" ⁵⁶.

We hebben in de survey wel enige aanduidingen gevonden voor een dissociatieproces, waarbij vooral leden van de jongere generaties een grotere afstand lijken te bewaren ten opzichte van de traditionele zuilen. Dit belet echter niet dat we, net zoals Hellemans, moeten vaststellen dat deze zuilen een merkwaardige stabiliteit vertonen, ook op microniveau ⁵⁷. Op basis van deze surveygegevens kunnen we dan ook niet concluderen dat de berichten over het afsterven van de verzuiling in de Vlaamse samenleving foutief zouden zijn. Ze lijken wel enigszins voorbarig.

55 M. HOOGHE, *Content Matters. Differential Socialisation Effects of Participation in Voluntary Associations*, Paper Presented at the 22nd Annual Meeting of the International Society for Political Psychology, Amsterdam, 18-21 July 1999.

56 HELLEMANS, *Strijd om de moderniteit*, p. 32.

57 M. HOOGHE, *Verbände und Verbandssysteme in Belgien*. In: W. REUTTER, P. RUTTERS (Hrsg), *Verbände und Verbandssysteme in Europa*. Leske+Budrich, Opladen, 2000.

Summary: The persistence of pillarisation on a micro level in Flanders.

An analysis of survey data on membership, pillarisation, voting behaviour and attitudes.

Belgian society is traditionally portrayed as heavily pillarised, i.e. having a system of exclusive linkages between voluntary associations and political parties, resulting in the formation of a catholic, a socialist and a liberal 'pillar' within society. Recently, several authors have questioned the validity of this model. Our survey of the Flemish population, however, shows that pillarisation is an enduring feature of Flemish society. Membership of voluntary associations, trade unions and health insurance organisations remains ideologically motivated, and shows a high degree of consistency in this respect. Integration into a 'pillar' exerts a strong influence on voting behaviour, although this effect weakens in younger generations. Pillars also have significant, but weaker effects on attitudes like individualism, trust and solidarity. In the social capital research tradition, these differential effects of membership are often neglected. Although there are signs that pillarisation weakens in Flemish society, the system certainly has not disappeared.